

Tóth I. János:

Hans Jonas életéről és munkásságáról

Hans Jonas 1903-ban született Mönchengladbach-ban egy zsidó textilgyáros gyermekeként. A mönchengladbachi Städtisches Humanistisches Gymnasium-ban tanul, a záróvizsgáját 1921-ben teszi le. Ezután filozófiát, teológiát, valamint művészetelméletet hallgat a freiburgi, berlini, heidelbergi és marburgi egyetemeken. 1928-ban fejezte be doktorátusát a gnóziról és annak a késő antik gondolkodásban betöltött szerepéről Martin Heidegger és a protestáns teológus Rudolf Bultmann irányításával. 1933-ban, Hitler hatalomra kerülésekor Londonba emigrál. 1940 és 45 között a náci Németország ellen harcot folytató Brit Hadsereg Zsidó Hadtestének katonája. 1946-ban visszatér Mönchengladbachba, és megtudja, hogy édesanyja az Auschwitzi Koncentrációs Táborban lelte halálát. Ezután végleg elhagyja Németországot. 1948 és 49 között az izraeli hadsereg tagjaként részt vesz Jeruzsálem védelmében. 1949-ben Kanadába költözik és először a montreali McGill University, majd az ottawa-i Carleton University tanára. 1955-ben New Yorkban telepszik le, és a New School for Social Research Filozófia Intézetében tart előadásokat, emellett szintén tanít Princeton, Columbia, Chicago München egyetemén is. 1987-ben a Német Könyvkiadó neki ítéli a Békédíjat, illetve megkapja a „Nagy Szövetségi Érdemkereszt” kitüntetését. 1993-ban "Premio Novo"-díjjal tüntetik ki. 1993-ban New Yorkhoz közeli otthonában éri a halál, a Hastingsi Temetőben helyezik örök nyugalomra¹. Jonas érdeklődése rendkívül széleskörű, a gnoszticizmustól a biológia filozófiáján át, az etikától a kozmológiáig, a társadalomfilozófiától a zsidó teológiáig bezárólag sok-sok különböző területtel foglalkozott. Jonas munkássága durván három fő periódusra osztható².

¹ David J. Levy: *Hans Jonas: The Integrity of Thinking*, University of Missouri Press. Columbia and London 2002. 1. fejezet és http://en.wikipedia.org/wiki/Hans_Jonas

² Harvey Scodel: *An interview with Professor Hans Jonas* – Interview Social Research, Summer, 2003.

(i) Kezdetben a gnóvizist, a nyugati dualizmus egyik reprezentatív formáját tanulmányozta, mondjuk a maga negativitásában. Ennek az időszaknak a legfontosabb publikációja: *Gnosis und spätantiker Geist*³.

(ii) A következő periódusban az élet filozófiai kérdéseivel foglalkozott. Mint írja „A háború erői arra kényszerítettek, hogy felhagyják a gnoszticizmus tanulmányozásával”. Ez a téma lehetőséget adott számára a dualizmus pozitív meghaladására. Ennek az időszaknak a legfontosabb műve: *The Phenomenon of Life: Towards a Philosophical Biology*⁴. Ebben a művében az anyagelvű gondolkodást bírálva az élet ontológiáját – legalábbis annak egy lehetséges formáját – fogalmazta meg. Szerinte, ahogy a gnoszticizmus, úgy a modern természettudomány is dualisztikus, elsősorban anyag és szellem, szükségszerűség és szabadság tekintetében. Az élő organizmus pszichoszomatikus egysége lehet a kulcs egy nem fragmentált ontológia, a létezés egységes elmélete számára. A szabadság csírá formájában már a kezdetleges anyagcsere folyamatokban is kimutatható. Az élet voltaképpen ennek a primitív szabadságmozozzatnak a teljes körű kibontakozása⁵. Jonas nagy fontosságot tulajdonít az élőlények célirányultságának: bármely tényleges cél beteljesedése jó, míg megghiúsulása rossz. Minden élő *igenli* önmaga létét a nemléttel szemben. Ez a primer „igen”, vagyis az élet és a halál szembeállítása az érték legalapvetőbb forrása. A célokkal rendelkező organizmusok belső értékkel is rendelkeznek, azaz eleve magasabb rendűek a létezés bármely cél nélküli formájával szemben. Ezen az alapon hangsúlyozza az értékek objektivitását. Mint könyve epilógusában írja „...a szellem és az organizmus egysége, valamint az élő és környezete elválaszthatatlansága miatt az etikának a természetfilozófia részévé kell válnia. ... Csak olyan etika bírhat jelentőséggel a dolgok alakulására, amelyik az élő-lények létében alapozódik meg”⁶.

Érdemes hangsúlyozni, hogy két évtizeddel később az angolszász környezetfilozófia egyik irányzata a biocentrizmus hasonló nézetekre jutott.

³ Hans Jonas: *Gnosis und spätantiker Geist* (1-2, 1934-1954)

⁴ Hans Jonas: *The Phenomenon of Life: Toward a Philosophical Biology* (1963)

⁵ Hans Jonas: *Philosophical Essays. From Ancient Creed to Technological Man*. Englewood Cliffs 1974.

⁶ Idézi Zsolnai L. (2001): *Ökológia, gazdaság, etika*. Helikon Kiadó Budapest 2001.102.o.

Paul Taylor, (1981⁷ és 86⁸) szintén azt hangsúlyozta, hogy minden élő egyed az *élet teleologikus központja* (theological center of life), s mint ilyen *belső értékkel* (intrinsic value) rendelkezik. A belső értékkel rendelkező entitások védelme, vagy legalábbis nem-pusztítása erkölcsi kötelezettség. Az erkölcsi egalitarianizmussal ('minden élő egyenlő') nézetten szemben Robin Attfield⁹ egy hierarchikus nézetet vall, mivel azt mondja, hogy bár minden élő egyed rendelkezik belső értékkel, de az érzőképességgel rendelkező állatok belső értéke nagyobb és a tudattal rendelkező ember belső értéke még nagyobb. Ez a felfogás egyfajta *létrendhez* (ordo essendi) vezet, s mint ilyen emlékeztet Arisztotelész koncepciójára.

Jonas szintén megkülönböztetett fontosságot tulajdonít az embernek, hiszen mint mondja, az ember az egyetlen lény, aki képes a felelősségteljes viselkedésre. Tehát végső soron az antropocentrikus gondolkodás talaján áll, ugyanakkor élesen bírálja a kortárs antropocentrizmust, amelyet könyörtelen antropocentrizmusnak (ruthless anthropocentrism) nevez. Ez az etikai nézőpont, amely a hellén-zsidó-keresztény gyökerekkel rendelkező Nyugatot jellemzi, nemcsak a nem-humán létezők érdekeit hagyja figyelmen kívül, hanem a tőle térben (pl. harmadik világ) és/vagy időben (pl. jövőbeni generációk) távoli emberek érdekeit is. „Az apokalipszis lehetőségével járó modern technológia megtanít bennünket arra, hogy az antropocentrikus kizárólagosság lehet elfogult, és hogy ez legalábbis felülvizsgálatért kiált.”¹⁰

(iii) Utolsó alkotói korszakában Jonas a modern kor kihívásaira alkalmazta a már elért eredményeit, figyelme döntően a modern technika által felvetett problémákra irányult. 1979-ben – hetvenhat évesen – tette közzé főművét *Das Prinzip Verantwortung, Versuch einer Ethik für die technologische*

⁷ Taylor, P.W.: The Ethics of Respect for Nature. Environmental Ethics, Vol.3, No.3 (Fall 1981.), pp. 197-218, Reprinted: Zimmermann 1993. 66- 83.o.

⁸ Taylor, P. W. Respect for Nature, Princeton: Princeton University Press. 1986.

⁹ Attfield, R. A Theory of Value and Obligation, London: Croom Helm. 1987.

¹⁰ Hans Jonas: The Imperative of Responsibility. In search of an ethics for the technological Age. The University of Chicago Press Chicago, London, 1984. 46.o. „The apocalyptic possibilities inherent in modern technology have taught us that anthropocentric exclusiveness could be a prejudice and that it at least calls for reexamination.”

Zivilisation címmel. A könyvet Németországban kétszáz ezer példányban adták el, s mély hatást gyakorolt a zöld mozgalmakra. 1984-ben, részben átdolgozva, Jonas angolul is publikálja könyvét: *The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age* címmel. A mű francia, olasz és spanyol nyelvterületen is nagy érdeklődést keltett, angol nyelvterületen azonban nem váltott ki ilyen jelentős hatást.

1985-ben jelent meg a *Technik, Medizin und Ethik* című munkája, amelyet a bioetika klasszikus alkotásai közé sorolnak, s amely a korábban elért eredményeit alkalmazta a humánbiológia és az orvostudomány területén¹¹. Főleg azt hangsúlyozta, hogy a modern biotechnika az embert tette tárgyává, s kritikusan írt olyan kérdésekről, mint a klónozás, reprodukciós technikák, viselkedés szabályozása stb. Úgy véli, hogy fennáll annak a veszélye, hogy a különböző biológiai-genetikai manipulációk következtében az ember olyan mértékben átalakul, hogy többé már nem tekinthető embernek.

Jonas nem tartozik egyetlen filozófiatörténeti iskolához sem, mivel nézőpontja és módszerei egyértelműen a kontinentális filozófiához kötik, ezt azonban olyan témákra alkalmazza (pl. organikus létezés, tudományos-technikai cselekvés, emberiség sorsa stb.), amely idegen a modern filozófia főáramlataitól. „Kevés olyan gondolkodó volt a huszadik században, akik ennyit tettek volna azért, hogy a filozófiának még mindig élő szava legyen abban, amit Michael Oakshott az emberiség »folyamatos beszélgetésének« nevezett, vagy olyanok, akik ennyit foglalkoztak volna azokkal a területekkel, amelyek leginkább érintik az emberiséget.”¹²

A következőkben Hans Jonas felelősség értelmezését szeretném röviden bemutatni. „A felelősség első és legáltalánosabb feltétele az okozati erő, vagyis az, hogy a cselekvés hatást gyakorol a világra. A második, hogy ez a cselekvés a

¹¹ Hans Jonas: *Technik, Medizin und Ethik - Zur Praxis des Prinzips Verantwortung* - Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1987

¹² David J. Levy: Hans Jonas: *The Integrity of Thinking*. University of Missouri Press. Columbia and London 2002. 142.o. „I do not know of any other figure in twentieth-century thought who has done so much to redeem the claims of philosophy to be considered a still-vital voice in what Michael Oakshott called the »continuing conversation« of mankind, nor one whose considerations range so precisely and exclusively over those areas that should concern us most.”

cselekvő ellenőrzése alatt áll, és a harmadik, hogy a cselekvő előre láthatja annak következményeit, legalábbis bizonyos mértékig.”¹³ Látható tehát, hogy Jonasnál a felelősség fogalma az ember okozati erejével, a világra gyakorolt hatásával kapcsolódik össze. S ebből adódik majd Jonas alaptétele is, nevezetesen, hogy az emberi hatóképességnek és felelősségnek összhangban kell lennie egymással. Ezért is, fontos, hogy az ember előre lássa cselekedeteinek a következményeit. Majd az idézet így folytatódik. „Ezen szükségszerű feltételek mellett lehetséges a »felelősség«, de két nagyon eltérő értelemben: (a) felelősség, azaz valaki a tetteiért elszámoltatható, bármik is legyenek azok (b) felelősség valamilyen meghatározott objektumokért, a cselekvő elkötelezi magát olyan meghatározott tettek mellett, amelyek ezekre az objektumokra vonatkoznak.”¹⁴

Jonas az elsőt formális (formal), míg a másodikat tartalmi felelősségnek (substantiv responsibility) nevezi. A formális felelősség a már megtett cselekvésekre, tehát a múltra vonatkozik (ex past facto). Ez először is tartalmazza, hogy az „okozott kárt jóvá kell tenni”, még akkor is, ha „a következmény sem szándékos nem volt, sem előre nem lehetett látni”. A jogi jóvátétel eszméje korán egybefonódott a morálisan rossz cselekvés megbüntetésével. A kettő közötti különbséget jól megvilágítja a polgári és a büntetőjog közötti különbség, amelyben világosan elkülönül a ’sérelem kompenzációja’ és az elkövetett ’erkölcsi rosszért (bűnért) való büntetés’ eszméje. A formális felelősségből következik, hogy a cselekvő igyekszik legálisan eljární, és ezentúl nem-cselekedni.

A tartalmi felelősség a jövőre irányul, amit meg kell tenni, s közvetlenül irányul a felelősség tárgyára. Mint írja: „Itt a »valamiért« felelősnek lenni nyilvánvalóan különbözik a felelősségnek pusztán önmagamra vonatkozó

¹³ Jonas (1984) i.m. 90. o. „The first and most general conditions of responsibility is causal power, that is, that acting makes as impact on the world; the second, that such acting is under the agent’s control; and the third, that he can foresee its consequences to some extent.”

¹⁴ Jonas (1984) i.m. 90. o. „Under these necessary conditions, there can be »responsibility, « but in two widely differing senses: (a) responsibility as being accountable »for« ones’s deeds, whatever they are; and (b) responsibility »for« particular objects that commits an agent to particular deeds concerning them.”

értelmétől. A valamiért rajtam kívül van, de még a hatalmamban áll, azaz szüksége van a hatalmamra vagy fenyegetve van általa”¹⁵. A tartalmi felelősség archetípusa a szülőnek a gyermek iránti felelőssége. A gyerek a szülőn „kívül” van, de mégis hatalma alatt áll, s ennek a hatalomnak a segítségével kell őt, esetenként a gyerekek törekvései ellenére, létében megőriznie és felnevelnie.

A cselekvő hatalma, oksági viszonya a felelősség tárgya felett ad a felelősségnek objektív jelentést, amely szerencsés esetben kiegészül egy szubjektív érzelmi elkötelezettséggel, a felelősség érzésével. Ez az érzés nem a felelősség ideájából ered, hanem a felelősség tárgyának általunk érzékelt jogaiból és szükségleteiből (rights-plus need). A felelősség tárgyának „kell, hogy legyen”-je (ought-to-be) szólítja fel a felelősség alanyát a felelős és gondoskodó viselkedésre. Így a felelősség tárgya bár kiszolgáltatott helyzetben van a felette hatalmat gyakorló alannal szemben, annak cselekvését mégis a tárgy igényei és szükségletei határozzák meg. A fentiekből következik, hogy Jonas a tartalmi felelősséget természetes és lényegében nem kölcsönös viszonyként (nonreciprocal relation) értelmezi, és így szembeállítja a formális felelősséggel, amely többnyire az egyenrangú szereplők szerződéses kapcsolata. Majd így fogalmaz: „Nyilvánvalóan, a morális állapotban (mint a jogitól különbözőben) a természetes felelősség az erősebb, még ha ez a fajta felelősség kevésbé meghatározott is, sőt mi több, ez az eredeti az, amelyből minden más felelősség végső soron származtatja a többé- vagy kevésbé kontingens érvényességét. Így azt kell mondanunk, hogy ha nem lenne természetes felelősség, akkor szerződéses sem lehetne”¹⁶.

Jonas kitüntetett figyelmet fordít a politikus felelősségének, hiszen a jelen kollektív cselekvésben, amely meghatározza a jövő generációinak a létét és jólétét, meghatározó szerepe van az államférfinak. Persze Jonas tudja, hogy a

¹⁵ Jonas (1984) i.m. 92. o. „Here, the »for« of being responsible is obviously distinct from that in the purely self-related sense. The »what for« lies outside me, but in the effective range of my power, in need of fit or threatened by it.

¹⁶ Jonas (1984) i.m. 95. o. Evidently, in moral (as distinct from legal) status, the natural is the stronger, if less defined, sort of responsibility, and what is more, it is the original from which any other responsibility ultimately derives its more or less contingent validity. This is to say, if there were no responsibility »by nature« there could be none »by contract.«

hatalomnak megvannak a maga triviális előnyei is, de mint írja „Figyelmen kívül hagyva a legotrombábban önző zsarnokot, aki számára a politika pusztán ürügy, az lesz a szabály, hogy a felelősség a hatalommal együtt jár...”. Egy valódi államférfi pontosan abban látja saját hímevét (amelyet igencsak szívében visel), hogy azoknak a javáért cselekedett, akik felett hatalma van, azaz akikért hatalma van. Ez – hogy a valami feletti hatalom a valamiért való hatalommá válik – a felelősség lényegét foglalja össze¹⁷.

¹⁷ Jonas (19849 i. m. 96.o. „But leaving aside the most blatantly selfish tyranny, for which the „political” is merely a pretext, it will be the rule that the responsibility going, with the power ...” „The real statesman will see his fame (which he may have quite at heart) precisely in that it can be said of him that he has acted for the good of those over whom he had power, that is, *for* whom he had it. This–that »over« becomes »for«– sums up the essence of responsibility.”